

Grzegorz A. KLEPARSKI

ZMIANA SEMANYCZNA PRZYSŁÓWKA **DOKŁADNIE**: PRZYKŁAD KALKI SEMANTYCZNEJ CZY TEŻ PRZYPADEK ELIPSY KONTEKSTOWEJ?

Interesuje nas tutaj historia przysłówka *dokładnie*, który w dzisiejszym języku polskim jest używany w dwóch podstawowych znaczeniach, to jest:

- 1) „gruntownie, skrupulatnie, szczegółowo”, np. *Janek **dokładnie** przejrzał strych w poszukiwaniu starych butelek.*
- 2) „rzeczywiście, tak jest, w rzeczy samej” np. w odpowiedzi na sugestię, zarzut, oskarżenie. ***Dokładnie*** Kaziu! *Ja nie zamierzałem zranić Zosi a chciałem ją tylko porządnie nastraszyć.*

Ciekawą sprawą jest, że *Słownik języka polskiego* pod redakcją E. Sobol (2002) wymienia jedynie pierwsze znaczenie, to jest 1) „ściśle” (*Nie wiadomo **dokładnie** kiedy powróci*) oraz 2) „gruntownie, starannie” (*Oczyścić coś **dokładnie***). *Słownik etymologiczny języka polskiego* pod redakcją F. Sławskiego (1952) doszukuje się etymologii *dokładny/dokładnie* w słownictwie wieku XVIII, kiedy to wyraz był używany w znaczeniu „skrupulatny, szczegółowy” (por: rosyjskie *dokładnój* w formie referatu wykładać przy czym rosyjskie *dokładnój* jest formą odrzeczownikową). Natomiast *Etymologiczny słownik języka polskiego* pod red. A. Bańkowskiego (2000) doszukuje się źródeł przysłówka *dokładny* w XVI wiecznej polszczyźnie, kiedy to analizowany wyraz używany był w znaczeniu „ściśle, starannie, gruntownie, z uzasadnieniem coś wyrażający”. Jako że interesuje nas tutaj drugie wymienione znaczenie przysłówka *dokładnie* zilustrujmy je kilkoma kontekstami zarejestrowanymi przez autora w czasie rozmów z rówieśnikami.

X: *Mówię ci Marysiu, Zygmunt nie chciał nam pomóc i dlatego powiedział, że jest chory na grypę.*

Y: **Dokładnie!** Nie martw się, weźmiemy paru ruskich to pokryją nam dach na oborze za pół ceny.

X: Albo nic nie rozumiesz albo udajesz, że nie rozumiesz. Chodzi o to, żebyśmy płacili mniejsze podatki, droga żono!

Y: **Dokładnie!** I dlatego musimy zacząć rozliczać się z urzędem podatkowym razem, a nie osobno, drogi mężu.

X: Nie chodzi o to, żebyśmy zaoszczędzili jak najwięcej tylko o to, żebyśmy mieli wakacje na jakie sobie naprawdę zasłużyliśmy, Kaziu!

Y: **Dokładnie!** I dlatego przestańmy rozmawiać o cenach a zacznijmy cieszyć się, że jesteśmy dwa tygodnie na Bermudach.

X: Ostatnie doniesienia prasowe z parlamentu świadczą, że nie wszyscy posłowie powinni tam zasiadać.

Y: **Dokładnie!** Część posłów nie spełnia swoich obowiązków i dba jedynie o własną karierę.

X: Mimo ciężkiej pracy nigdy nie można być pewnym, że nasze starania zostaną docenione.

Y: Tak, **dokładnie!** Taka jest rzeczywistość, niestety.

Zauważmy, że użycie przysłowka *dokładnie* w znaczeniu „w rzeczy samej, tak jest, rzeczywiście” rozprzestrzeniło się w języku polskim w ciągu kilku ostatnich lat i to nie tylko wśród młodzieży, ale również słyszymy ten przysłówek w interesującym nas znaczeniu w środkach masowego przekazu, w mowie ludzi świata biznesu i polityki a także w polszczyźnie potocznej. Pytanie, które chcemy tutaj postawić brzmi: czy mamy tu do czynienia z typową wewnątrzjęzykową polisemizacją przysłowka *dokładnie*, czy też może z innymi procesami, które przyczyniły się do rozwinięcia omawianego tutaj ciągu polisemicznego?

Dla anglisty śledzącego zmiany zachodzące w języku polskim po upadku Muru Berlińskiego opisane między innymi przez Mańczak-Wohlfeld (1994) i (1995), Kleparskiego (2001), Kochman-Haładyj (2001) nasuwają się pewne paralele z historią dwóch angielskich odpowiedników polskiego przysłowka *dokładnie* to jest ewolucją znaczeniową przysłówek *precisely* oraz *exactly*. Angielski przysłówek *precisely* jest prawdopodobnie zapożyczony z języka francuskiego¹ i używany był u początków swego istnienia w języku angielskim

¹ Jak dowodzi Ayto (1990:409) ostatecznych źródeł przysłowka *precisely* należy doszukiwać się w łacińskim wyrazie *praecidere*, wyrazie złożonym składającym się z prefiksu *prae-* „z przodu” oraz *caedere* „ciąć” który etymologicznie znaczy „obcinać z przodu”.

w wieku XV i XVI w znaczeniu „całkowicie, absolutnie, w rzeczy samej” (patrz: *The Oxford English Dictionary on Historical Principles*)². Znaczenie współczesne, „dokładnie, rygorystycznie, z dużą dokładnością”, które można nazwać znaczeniem centralnym, we współczesnej angielszczyźnie pojawia się dopiero w pierwszej połowie wieku XVI³. To co jest najbardziej interesujące dla naszych rozważań to fakt, iż w połowie wieku XVII angielski przysłówek *precisely* zaczyna być używany jako kwalifikator relacji czasowych, przestrzennych bądź logicznych, wynikających z kontekstu a więc używany jako wyraz aprobaty/dezaprobaty czy też solidaryzowania się/braku solidaryzowania się z wyrażonym przez interlokutora poglądem, propozycją czy też rozwiązaniem⁴. Podobnie przysłówek angielski *exactly*, którego korzenie wydają się sięgać łacińskiego *exactus*⁵, pojawia się w języku angielskim w wieku XVI w znaczeniu „gruntownie, dokładnie, kompletnie”⁶. Pod koniec wieku XIX przysłówek ten pojawia się – początkowo w rejestrze kolokwialnym – jako zwrot eliptyczny wyrażający aprobatę (lub jej brak), solidaryzowanie się z wyrażonym przez interlokutora poglądem, oceną, aprobatą/dezaprobatą⁷.

Jak informuje nas między innymi *Longman Dictionary of Contemporary English* (1987) we współczesnym języku angielskim przysłówek *precisely* używany jest w dwóch odcieniach znaczeniowych, to jest: 1) „dokładnie, skrupulatnie” (*The train leaves at ten o'clock **precisely***) oraz 2) jako wykrzyknik w znaczeniu „to prawda, w rzeczy samej, tak właśnie jest” (X: *So you think we ought to wait until autumn?*, Y: **Precisely!** Podobnie to samo źródło słownikowe informuje nas, że przysłówek *exactly* używany jest w znaczeniu 1) „dokładnie, skrupulatnie, kompletnie” (*The train arrived **exactly** at five o'clock*), oraz jako wyrażenie ekspresywnie nacechowane, używane w znaczeniu drugim „właśnie, rzeczywiście, tak jest, w rzeczy samej” (X: *So you believe, minister, that we must spend more on education*, Y: **Exactly!**)

Można się tutaj zastanawiać czy rozwój znaczeniowy polskiego przysłówka *dokładnie* odwzorowuje – jeśli weźmiemy pod uwagę ogromny wpływ języka angielskiego na język polski – semantykę angielskich przysłówek *precisely* i *exactly*. Grochowski (1982) wyróżnia trzy typy zapożyczeń:

² Pierwsza data oznacza pierwszą udokumentowaną datę pojawienia się wyrazu, natomiast data podana po strzałce jest ostatnią datą udokumentowaną przez autorów *OED*: c1450 From ye office of aldyrmanry vtterly and *percysly* to cessen. > 1630 I prescribe not these places so *precisely*, as that he may not live in others.

³ 1526 Whiche..yet to this present daye kepe the lettre of the lawe of Moyses in many thinges *precysely*. > 1837 His other features small, though precisely moulded.

⁴ 1906 ‘Then you would advise me to wait a little and watch the course of events?’ ‘*Precisely.*’

⁵ Patrz: Ayto (1990:210).

⁶ a1533 The Scripture is for that intent left with us, that it may be understood of us *exactly*, and to the uttermost point.

⁷ a1891 ‘Then you think the letter is a forgery?’ ‘*Exactly.*’

- 1) **Zapożyczenia leksykalne** – czyli jednostki, których forma i znaczenie zostały przejęte z języka obcego bez zmian, np. niemieckie *handel*, angielskie *hobby*.
- 2) **Zapożyczenia morfemowe** – czyli jednostki przejęte z języka obcego, których forma gramatyczna została zaadaptowana do właściwości gramatycznych danego języka, np. łacińskie *actio, realis* > polskie *akcja, realny*.
- 3) **Zapożyczenia strukturalne** – czyli kalki językowe, to jest konstrukcje utworzone z elementów rodzimych, między innymi drogą dokładnego odwzorowania obcej struktury, np. polskie *gra w polu* < angielskie *play in the field, strzelać na bramkę* < *shoot for goal*.

Wydaje się, że jeżeli można mówić o wpływie treści semantycznej angielskich przysłówków *precisely* oraz *exactly* na semantykę polskiego przysłówka *dokładnie*, to trzeba jednoznacznie stwierdzić, że zakres i rodzaj tego wpływu nie mieści się w żadnej z wydzielonych przez Grochowskiego (1982) kategorii. Hipoteza, że zakres treściowy angielskich przysłówków *precisely* i *exactly* mógł mieć wpływ na rozbudowę wartości semantycznej polskiego przysłówka *dokładnie* wymaga postulowania jeszcze jednego typu zapożyczeń, który można nazwać kalką semantyczną, w przypadku której szata fonetyczna – podobna do szaty fonetycznej obcego leksemu lub też nie – pozostaje bez zmian, natomiast treść semantyczna ulega modyfikacji. Przykładów tego typu zmiany semantycznej uwarunkowanej wpływem wyrazu obcego można przytaczać wiele.

Jednym z najbardziej reprezentatywnych przypadków w historii języka polskiego jest rozwój znaczeniowy czasownika *zabezpieczać*, który – obok swojego etymologicznego kauzatywnego znaczenia „sprawiać, że coś jest bezpieczne” – w dobie realnego socjalizmu rozwinął znaczenie „dostarczyć, sprawić, że coś jest dostępne”, prawdopodobnie pod wpływem treści rosyjskiego czasownika *обеспечить* [obiespicit’]⁸ w takich kontekstach jak, na przykład:

- 1) *Należy podkreślić, że w tym roku rząd terminowo **zabezpieczył** cytryny na święta.*
- 2) *Władze województwa uczynią wszystko, aby **zabezpieczyć** opał dla ludności miast i wsi.*

⁸ Odnotujemy tutaj, że w języku rosyjskim czasownik ten występuje w następujących znaczeniach: 1) „zaopatrzyć, zapewnić” *Задача инженеров - обеспечить фермы техникой. Задаaniem инженеров jest zaopatrzenie ferm w technologie.* 2) „zapewnić niezbędne środki do życia” *Николай много работает, чтобы обеспечить свою семью. Mikołaj dużo pracuje, aby zapewnić swojej rodzinie niezbędne środki do życia.* 3) „urzeczywistnić”: *Инвестиции в технологию - это обеспеченный успех. Inwestycje w technologie to pewny sukces.* 4) „chronić” *Государство должно обеспечить всех граждан от нищеты. Państwo winno chronić wszystkich obywateli przed ubóstwem.*

Istnieje jednak jeszcze inny możliwy powód, dla którego polski przysłówek *dokładnie* nabrał wtórnego znaczenia „rzeczywiście, tak właśnie jest, w rzeczy samej”, a mianowicie jako rezultat **elipsy kontekstowej**. Przez elipsę rozumiemy tutaj za Polańskim (1995) oraz Danesi (2000) jeden z rodzajów niewypełnienia kontekstowego w formalnej strukturze zdania, czyli pominięcie w niej wyrażenia, których obecność jest przewidywalna. Dodajmy, że najczęściej w przypadku elipsy mamy do czynienia z pominięciem elementu, który wystąpił już w kontekście poprzedzającym. Takie właśnie niewypełnienie kontekstowe określa się mianem elipsy kontekstowej. Przyjrzyjmy się naszym mini-dialogom cytowanym wcześniej.

X: *Mówię ci Marysiu, Zygmunt [<<nie chciał nam pomóc>>] i dlatego powiedział, że jest chory na grypę.*

Y: **Dokładnie [<<TAK BYŁO, ŻE ZYGMUNT NIE CHCIAŁ NAM POMÓC>>]**! Nie martw się weźmiemy paru ruskich to pokryją nam dach na oborze za pół ceny.

X: *Albo nic nie rozumiesz albo udajesz, że nie rozumiesz. [<<Chodzi o to żebyśmy płacili mniejsze podatki>>], droga żono!*

Y: **Dokładnie [<<TAK JEST, ŻE CHODZI O TO, ŻEBYŚMY PŁACILI MNIEJSZE PODATKI>>]**! I dlatego musimy zacząć rozliczać się z urzędem podatkowym razem, a nie osobno drogi mężu.

X: *Nie chodzi o to, żebyśmy zaoszczędzili jak najwięcej tylko o to, [<<żebyśmy mieli wakacje na jakie sobie naprawdę zasłużyliśmy>>] Kaziu!*

Y: **Dokładnie [<<TAK JEST, ŻE CHODZI O TO ŻEBYŚMY MIELI WAKACJE NA JAKIE SOBIE NAPRAWDĘ ZASŁUŻYLIŚMY>>]**! I dlatego przestańmy rozmawiać o cenach a zacznijmy cieszyć się, że jesteśmy dwa tygodnie na Bermudach.

X: *Ostatnie doniesienia prasowe z parlamentu świadczą, że [<<nie wszyscy posłowie powinni tam zasiadać>>].*

Y: **Dokładnie [<< TAK JEST, ŻE NIE WSZYSCY POSŁOWIE POWINNI TAM ZASIADAĆ>>]**! Część posłów nie spełnia swoich obowiązków i dba jedynie o własną karierę.

X: *Mimo ciężkiej pracy [<<nigdy nie można być pewnym, że nasze starania zostaną docenione>>].*

Y: Tak, **dokładnie [<<TAK JEST, ŻE NIGDY NIE MOŻNA BYĆ PEWNYM, ŻE NASZE STARANIA ZOSTANĄ DOCENIONE>>]**! Taka jest rzeczywistość, niestety.

Zauważmy, że jeżeli potraktujemy rozwój znaczeniowy przysłówka *dokładnie* jako rezultat kondensacji znaczeniowej wynikający z elipsy kontekstowej, to nie wyklucza to w żaden sposób możliwości bezpośredniego wpływu angielskich przysłówek *precisely* i *exactly* na semantykę omawianego przysłówka. Nie jest wykluczonym zatem, że obydwa mechanizmy miały wpływ na polisemizację polskiego przysłówka *dokładnie*. Jednocześnie wydaje się zasadnym wykluczyć – wobec obecnego wszechogarniającego wpływu języka angielskiego na język polski – wpływ języka niemieckiego, który w przeciwieństwie do wieku XIX i pierwszej połowy XX jest w chwili obecnej znikomy, jeśli nie żaden (Kleparski 2001:18–28). Nadmienimy tutaj, że w języku niemieckim przysłówek *genau* – podobnie jak angielskie przysłówki *precisely* i *exactly* – używany jest w znaczeniu „dokładnie, skrupulatnie ściśle” (*Der Brief wiegt genau zehn Gramm*), ale również w znaczeniu „rzeczywiście, tak jest, w rzeczy samej” (X: *Zuerst müssen wir die Genehmigung zu Waffen erhalten*, Y: **Genau!** *Wir müssen uns an die Vorschriften halten*).

Omawiany tutaj przypadek rozwoju ciągu polisemicznego przysłówka *dokładnie* wskazuje na złożoność czynników jakie składają się na historyczny rozwój znaczeniowy wyrazów. Wydaje się, że w tym przypadku jak i w wielu innych omawianych wcześniej przez takich polskich autorów jak Buttler (1978), Masłowska (1986), Kleparski (1990) i (1997), Kardela i Kleparski (1990) trudno jest autorytatywnie i jednoznacznie wskazać na jedną przyczynę sprawczą, która miałaby być odpowiedzialna za zmianę w planie treści.

Bibliografia

- Ayto, J.** 1990. *Dictionary of Word Origins*. New York: Little, Brown and Company Limited, Arcade Publishing.
- Buttler, D.** 1978. *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Danesi, M.** 2000. *Encyclopedic Dictionary of Semiotics, Media and Communications*. Toronto: University of Toronto Press.
- Grochowski, M.** 1982. *Zarys leksykologii i leksykografii: zagadnienia synchroniczne*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Kleparski, G.A.** 1990. *Semantic Change in English: A Study of Evaluative Developments in the Domain of HUMANS*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Kleparski, G.A.** 1997. *Theory and Practice of Historical Semantics: The Case of Middle English and Early Modern English Synonyms of GIRL/YOUNG WOMAN*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Kleparski, G.A.** 2001. „Angielskie zapożyczenia leksykalne w języku polskim i niektóre problemy ich adaptacji”, [w:] G.A. Kleparski, red. *Studia Anglica Resoviensia* 2, ss. 18–28.
- Kleparski, G.A.** (red.) 2001. *Studia Anglica Resoviensia: International English Studies Journal*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

- Kardela, H., G.A. Kleparski. 1990.** *Approaching Diachronic Semantics: The Componential vs. Cognitive Account*. Umea: The University of Umea Publishing House.
- Kleparski, G.A., A.M. Pietrzykowska. 2001.** *The Pitfalls of Teaching Grammar, Lexis and Anglo-Saxon Culture at a College Level*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kochman-Haładyj, B. 2001.** “English lexical elements in Polish resulting from the process of economic globalisation [in:] G.A. Kleparski, A.M. Pietrzykowska (red.), *The Pitfalls of Teaching Grammar, Lexis and Anglo-Saxon Culture at a College Level*, ss. 65–70.
- Mańczak-Wohlfeld, E. 1994.** *Angielskie elementy leksykalne w języku polskim*. Kraków: Wydawnictwo Platan.
- Mańczak-Wohlfeld, E. 1995.** *Tendencje rozwojowe współczesnych zapożyczeń angielskich w języku polskim*. Kraków: Wydawnictwo Platan.
- Masłowska, E. 1986.** „Losy wybranych zapożyczeń łacińskich i francuskich w gwarowej i literackiej odmianie języka polskiego”, [w:] *Prace Slawistyczne*, vol. 53, ss. 119–134.
- Murray, J., Ch.T. Onions, W. Craige, F.J. Furnivall (eds).** *The Oxford English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Polański, K. (red.) 1995.** *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- Słowski F. 1952.** *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Nakładem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego.
- Sobol, E. (red.) 2002.** *Nowy słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Summers, D. (ed.) 1987.** *Longman Dictionary of Contemporary English*. Harlow: Longman Group Limited.